Türkiye Eğitim Dergisi

(2025) Cilt 10, Sayı 1, s. 1-19

Osmanlı Arşiv Kayıtları Işığında Osmanlı Döneminde Ahlak Eğitimi ve Eğitmeni

Büşra Ceyhan[1]

Özet

Osmanlı Devleti eğitim sistemi altı yüzyıllık süreç içerisinde birçok değişim göstermiştir. Bu araştırma Osmanlı eğitim sistemi ahlak eğitimi ve eğitmeni bakımından hem literatür taraması yapılarak hem de Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi kayıtları incelenerek gerçekleştirilmiştir. Osmanlı arşiv kayıtlarının incelenmesiyle birlikte hangi dönemlerde ahlak kitaplarının yoğun olarak basıldığı, ahlak dersi öğretmenlerinin başarı ve başarısızlıklarında ne gibi yaptırım ve ödüllere tabi tutulduğu, hangi dönemde öğretmenlerin okullarda ahlak dersi verebilmesi için sınava tabi tutulduğu gibi konular aydınlatılmıştır. Bu inceleme sonucunda tanzimat öncesi ve sonrası dönemler arasında ahlaki eğitimin hem derslerde kullanılan kaynaklar hem de ahlak dersini veren öğretmenler bakımından farklılıklar arz ettiği anlaşılmaktadır. Tanzimat dönemiyle birlikte bu değişimler eğitim sisteminin güncellenmesi, öğretmenlerin nitelikleri, öğrencilerin ders çıktılarına dair alanlarda gözlenmiştir. Ancak her iki dönemde de öğretmenlerin İslami ahlak eğitimini yansıttıkları ve Osmanlı Devleti tarafından ahlaki eğitimin oldukça önemsendiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler

Öğretmen
Eğitim
Ahlak
Ahlak Eğitimi
Osmanlı Eğitim Sistemi

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi: 16.10.2024
Kabul Tarihi: 26.03.2025
Elektronik Yayım Tarihi: 30.06.2025

DOI: 10.54979/turkegitimdergisi.1567785

[1] Dr.Öğr.Üyesi, İstanbul Sağlık ve Teknoloji Üniversitesi, busce-@hotmail.com, 0000-0001-8452-567X

Moral Education and Instructor in the Ottoman Period in the Light of Ottoman Archive Records

Abstract

The education system of the Ottoman Empire has changed many times over the six centuries. This research was carried out by both conducting a literature review in terms of moral education and teacher in the Ottoman education system and examining the records of the State Archives Directorate, Ottoman Archives. By examining the Ottoman archive records, issues such as in which periods morality books were intensively printed, what sanctions and rewards morality teachers were subjected to for their successes and failures, and in which period teachers were subjected to examinations in order to teach ethics lessons in schools have been clarified. As a result of this analysis, it is understood that moral education differs between the pre and post Tanzimat periods in terms of both the resources used in the lessons and the teachers who teach moral lessons. With the Tanzimat period, these changes were observed in the areas of updating the education system, qualifications of teachers, and students' course outcomes. However, it can be said that in both periods, teachers reflected Islamic moral education and moral education was given great importance by the Ottoman State.

Keywords

Teacher
Education
Morality
Moral Education
Ottoman Education System

About Article

Sending Date: 16.10.2024
Acceptance Date: 26.03.2025
Electronic Issue Date: 30.06.2025

DOI: 10.54979/turkegitimdergisi.1567785

GİRİŞ

İnsanlık tarihinde öğrenme ve öğretme çabası hep var olmakla birlikte öğretmenlik mesleğinin resmiyette ne zaman başladığı tam olarak bilinmemektedir. Çin, Mısır, Hint ve Yunan uygarlıklarında okullar kurularak öğretimin gerçekleştirildiği bilinmektedir. Eski çağın en bilinen öğretmenlerinin filozoflar olduğu, sofistlerin ise öğretmenlik mesleğini gerçekleştirerek gelir elde ettiği anlaşılmaktadır. Roma döneminde öğretmenlik mesleği ciddi bir itibar kaynağı olmakla birlikte iyi bir maddi gelir sağlamıştır. Hristiyanlığın yaygınlık kazandığı dönemle birlikte Avrupa'da eğitim öğretimin temeli dine dayandırılmıştır. İslam dünyasındaki eğitim öğretim faaliyetlerine bakıldığında din ağırlıklı olması bakımından Hristiyan dünyası ile benzerlik göstermektedir (Becerikli ve Tangülü, 2019). Osmanlı Devleti altı yüzyılı aşan varlığı boyunca eğitim alanında ağırlıklı olarak İslam eğitim geleneğinden kalan mirasa bağlı kalan bir devlet olmuştur. Bu gelenek doğrultusunda Osmanlı eğitim öğretim süreçlerinde temel amaçlar; bir yandan devletin ve toplumun ihtiyaç duyduğu insan gücünü yetiştirmek iken diğer yandan toplumsal ahengi sağlayacak, toplumu yönlendirecek ve aynı zamanda devletine bağlı olan inançlı ve ahlaklı bireyler yetiştirmek olmuştur. Dönemin eğitim kurumlarından sıbyan mektebi, medrese ve enderun da bu temel amaç doğrultusunda faaliyete geçirilmiştir (Nazıroğlu, 2015). Tanzimat öncesi Osmanlı eğitim sistemine bakıldığında bugünkü okul öncesi ve ilköğretim birinci kademeye denk olan sıbyan mektepleri (mahalle mektepleri) ve orta öğretim, yüksek öğretim ile ihtisas eğitimine denk eğitim veren medreselere rastlanmaktadır. Batılılaşma ve yenilik hareketlerinin hız kazandığı

1773-1839 yılları arasında, batıdaki gelişmeleri yakalayabilmek amacıyla batı tarzı askeri mektepler de açılmaya başlamıştır. Osmanlı eğitim sisteminde Tanzimat öncesi dönemde İslami eğitim anlayışı ile ahlaki değerleri yüksek bireyler yetiştirmek en önemli hedeflerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı klasik dönemi olarak adlandırılan tanzimat öncesi dönemde devletin, eğitim-öğretim işlerine ve ders programlarına doğrudan katılım sağlamadığı bilinmektedir. Tanzimat sonrası dönemde bu durum tersine dönerek bir devlet politikası eşliğinde yeni eğitim-öğretim kurumları açılmaya başlanmıştır. Avrupa'da meydana gelen Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi sonrasında Osmanlı Devleti'nde de eğitim ve öğretmenlik mesleği üzerine daha fazla düşünülmeye başlanmış olup çeşitli toplantılarla mesleğin gelişimine katkıda bulunulmuştur. Mesleğin dünyadaki gelişimine bakıldığında, modern anlamda ilk öğretmen okulunun 1778 yılında Prusya'da açıldığı bilinmektedir. Fransa'da ise benzer bir kurum 1795 yılında 'Ecole Normale' adıyla eğitim-öğretim faaliyetine başlamıştır. Fransa'daki bu eğitim kurumunun Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde Yüksek Öğretmen Okulu'nun model alındığı okul olması bakımından eğitim tarihimizde önemli bir etkisi bulunmaktadır (Becerikli ve Tangülü, 2019). Osmanlı Devleti eğitim sistemi genel anlamda incelenecek olursa 1839 yılı Tanzimat döneminin başlangıcıyla birlikte mevcut eğitim kurumlarının yanı sıra rüşdiye, idâdî ve sultânî gibi okullar da eğitim bünyesine katılmaya başlanmıştır. (Pehlivan-Ağırakça, 2012). Tanzimat döneminde ders programlarının oluşturulması, ders kitaplarının basımı ve dağıtımı konularında artık devletin müdahil olduğu bir süreç başlamıştır. Bu dönemde ders programlarında yapılan düzenlemelerden biri de ahlak dersleri ile ilgili olmuştur. Tanzimattan sonra sıbyan mekteplerinde, yeni usullerle öğretim yapan ibtidailerde ve bugünkü anlamda ilköğretim ikinci kademe olarak sayılan rüşdiyelerde, ayrıca ahlak dersine yer verilmiştir. Bunun yanı sıra süreklilik arz etmese de ortaöğretim kurumları olan idadi ve sultanilerde de ahlak dersleri okutulmuştur. Ayrıca diğer eğitim kurumlarından mekteb-i mülkiye ve kız sanayi mekteplerinin programlarında da sınırlı olmakla birlikte ahlak dersinin yer aldığı anlaşılmaktadır (Pehlivan-Ağırakça, 2012). Osmanlı klasik dönem ve Tanzimat döneminin eğitim-öğretim anlamında farklılıkları dolayısıyla çalışmada Osmanlı dönemi mektepleri, ahlak eğitimi ve eğitmeni; Klasik dönem ve Tanzimat dönemi olarak iki ayrı başlık altında incelenmiştir.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı, Türkiye'de Osmanlı döneminde eğitim sisteminin geçirdiği dönüşümlere genel olarak bakmak aynı zamanda bu dönemlerdeki eğitim kurumlarında ahlaki eğitimin hangi usullerle verildiği ve bu dersi veren öğretmenlerin niteliklerinin farklı zaman dilimleri içindeki özelliklerini ortaya çıkarmaktır. Araştırma, Osmanlı Klasik ve Tanzimat dönemlerinde ahlaki eğitim ve ahlak öğretmenlerini ayrı ayrı inceleyerek Osmanlı döneminin okullardaki ahlaki eğitim profilini Osmanlı arşiv belgeleri eşliğinde ele alması bakımından önem taşımaktadır.

1. Osmanlı Devleti Klasik Döneminde Eğitim Müesseseleri ve Ahlak Eğitimi

1.1. Osmanlı Devleti klasik döneminde sıbyan mektepleri ve ahlak eğitimi

Osmanlı döneminde eğitim-öğretim faaliyetleri dini ilimler ağırlıklı olmak üzere devlet ve çoğunlukla vakıflar tarafından kurulan eğitim-öğretim müesseselerinde gerçekleştirilmiştir (Gemici, 2019). Osmanlı eğitim sisteminin ilk basamağını sıbyan mektepleri oluşturmuştur. Bu mektepler, 4-5 yaşlarındaki çocukların eğitim görmesi nedeniyle Arapça'da çocuk anlamına gelen "sabi" kelimesinden dolayı sıbyan mektebi olarak isimlendirilirken, şehir ve

kasabaların her mahallesinde bulunmalarından dolayı "mahalle mektebi", yapısı itibariyle de "taş mektep" olarak da anılmıştır (Çelik, 2007; Kayhan, Aslan-Bağcı ve Erişen, 2019). Sıbyan mektepleri için aynı zamanda "darüttalim, darülilm, muallimhane, mekteb-i ibtidaiye" gibi adlar da kullanılmıştır. On dokuzuncu yüzyıldan itibaren ise neredeyse bütün eğitim kurumları için "mektep" kelimesinin kullanıldığı bilinmektedir (Pehlivan-Ağırakça, 2012). Bu mekteplerde eğitim 4-5 yaş civarında başlayıp, 13-15 yaşlarında sonlanırdı ancak standart bir okula başlama ve bitirme yaşı bulunmamaktaydı (Demirtaş, 2007; Özekmekçi, 2022). Sıbyan mekteplerinde kız ve erkek öğrenciler karma eğitim görmüşlerdir (Yıldız, 2010). Ancak bazı yerlerde sadece kız çocukları için açılmış olan sıbyan mektepleri de bulunmaktaydı (Pehlivan-Ağırakça, 2012). İlk zamanlarda bu okullara gitme zorunluluğu yoktu ancak savaşlar ve çeşitli sıkıntılardan kaynaklı olarak çocuklar okula gönderilmemeye başlanınca II. Mahmut döneminde sıbyan mektebine gitmek mecburi hale getirilmiştir (Yıldız, 2010). Osmanlı klasik dönemi ahlak dersi bakımından incelendiğinde bu dersin sıbyan mekteplerinde doğrudan bulunmayıp dolaylı olarak yer aldığı ve "İlmihal" ya da "Kıraat" dersinde öğretildiği anlaşılmaktadır (Pehlivan-Ağırakça, 2012). Dönemin dersleri incelendiğinde, 1532 tarihli Kiremitçizâde Mektebi Vakfiyesi'nde, öğrencilerin ders programında; Kur'an-ı Kerim'in öğretimi, güzel yazı yazma, sarf ve nahiv, dinlerle ilgili bilgiler (ilmü'l-edyan) ve ahlaki konuların olduğu anlaşılmaktadır (Pehlivan-Ağırakça, 2012). Osmanlı klasik dönemi eğitim programları dini temelleri öğretmeye odaklı olmuştur. Bu anlamda eğitim programları da İslamiyet'in emrettiği gibi kötülük ve hırsızlık yapmamayı, iyi insan olmayı, yalan söylememeyi, büyüklere saygılı olmayı ve güzel ahlaklı olmayı öğretmeye odaklanmıştır. İslam dininin bu amaçları öğrencilere benimsetilerek sıbyan mekteplerinde güzel ahlaklı bireylerin yetişmesine katkıda bulunulmuştur. Bu doğrultuda ilmihal derslerinde okutulan metinlerin ahlaki konulardan seçilmesine özen gösterilmiştir (Kayhan, Aslan-Bağcı ve Erişen, 2019). Sıbyan mekteplerinin hocaları genellikle medrese eğitimi görmüş, saygın ve itibar sahibi cami imamları veya müezzinleri arasından seçilmiştir. Mesleğin babadan oğula aktarıldığı da bilinmektedir. Bunun yansıra Subha-i Sıbyan ve Tuhfe-i Vehbi gibi risaleleri okumuş yaşlı kadınların da muallimelik yaptıkları bilinmektedir (Özekmekçi, 2022; Özyalvaç, 2011).

1.2. Osmanlı Devleti klasik döneminde medreseler ve ahlak eğitimi

Tanzimat dönemi öncesi Osmanlı eğitim sistemi incelendiğinde halk mektepleri olarak eğitim öğretim faaliyeti yapan ilkokul seviyesindeki sıbyan mektepleri ile ortaöğretim ve yükseköğretimi bünyesinde barındıran medreseler, dönemin önemli eğitim kurumları olarak yer almaktadır. Bunların yanı sıra saray mektepleri, askeri mektepler, memur yetiştirmeye yönelik mektepler yer almakta olup; ayrıca mescitler, camiler, namazgahlar, zaviyeler, tekkeler ve dergahlar gibi ilim ve terbiye müesseseleri de bulunmaktadır (Pehlivan-Ağırakça, 2012). Osmanlı eğitim sisteminde ilk modern anlamda okulların açılmasına kadar sıbyan mektepleri, saray ve devlet işlerinde görevlendirilmek üzere memur, subay yetiştiren enderun mektebi, şehzadelerin eğitildiği şehzadegan mektebi ve medreselerden oluşmaktaydı ve medrese öncesi sıbyan mektebini bitirme zorunluluğu bulunmaktaydı (Yıldız, 2010). Medreseler genel olarak sıbyan mektebi mezunlarının eğitim öğretime devam ettiği kurumlardı. "Arapça ders okutulacak yerle beraber talebenin içinde oturup ders okuduğu bina" anlamına da gelen medrese, "ders yapılan veya ders çalışılan yer" anlamına da gelmektedir. Medreseler, İslam eğitim sisteminde sıbyan mektebinden sonra devam edilen orta ve yükseköğretim eşdeğerinde bir kurum olarak anlaşılmaktadır ve kendi içinde "ilk, orta ve yüksek" olmak üzere üç kademeli sistem olarak düzenlenmiştir (Aşkın, 2017).

Fatih Sultan Mehmet, medrese sistemini oluştururken, Eyüp ve Ayasofya'da açtırdığı iki medresede sıbyan okullarında öğretmenlik yapacak olanlar için belirli dersler ekleterek sıbyan okullarında öğretmenlik yapacak olan kişilerin bu dersleri almasını sağlamıştır. Ancak zamanla bu kural esnetilerek sıbyan okullarında öğretmen olabilmek için medreseden diploma almak yeterli görülmüştür. Hatta buralarda öğretmen olabilmek için bir önceki bölümde ifade edildiği gibi mahalle camisinin imamı veya müezzini olmak dahi yeterli hale getirilmiştir (Pehlivan-Ağırakça, 2012). Medreselerin eğitim öğretim programı incelendiğinde, dini ve müspet ilimler birlikte okutularak hem din adamları hem de teknik anlamda nitelikli eleman yetiştirmek hedeflenmiştir. Bu eğitim birimlerinde öğretmen yani müderris ve bir de müderrisin kendisine yardımcı olması üzere seçmiş olduğu muid bulunmaktaydı (Aşkın, 2017). Osmanlı medreselerinde on altıncı yüzyılın ortalarına kadar müderrisin merkezde olduğu bir sistem benimsenmiştir. Buna göre dersler, müderrisin seçmiş olduğu kitabı işlemesi ve onu bitirerek bir diğerine geçmesi şeklinde gerçekleştirilmiştir. Kitapların belirli bölümleri bitirilmeden diğer derse geçilmemiştir. Bu anlamda sınıf geçme sisteminin aslında kitap tamamlama üzerine kurulu olduğu anlaşılmaktadır (Hızlı, 2008; Yıldız, 2010). Tanzimat'tan önce Osmanlı Devleti eğitim programlarında sıbyan mekteplerinde olduğu gibi medreselerde de ahlak derslerine ayrıca yer verilmemiş olup dini temeller çerçevesinde ahlak konularına değinilmiştir (Bozkurt, 2015). Ancak İslam'ın güzel ahlaklı olma geleneğinden hareketle eğitimin hedefinde de doğrudan güzel ahlaklı olmaya yer verilmiştir. Dolayısıyla dönemin eğitim öğretim programlarında dini emirlerle ahlaki görevler birbirleriyle bir bütün oluşturmuştur. Çünkü dini bir emir aynı zamanda ahlaki bir görev sayılmaktaydı. Hali hazırda İslam'ın hedefi mükemmel ahlaka sahip insanlar yetiştirmekti (Yazıbaşı, 2014). Ayrıca ahlak eğitimi günlük yaşantıda da bireylere benimsetilmiş olup bu mekteplerde dini ahlakla desteklenmekteydi. Ancak Tanzimat'tan sonra Batı'ya yönelimin artmasıyla ahlak dersleri ayrıca programlara eklenmeye başlamıştır (Bozkurt, 2015). İslam eğitim geleneğinde olduğu gibi Osmanlı talim ve terbiye anlayışında da okulun temel görevi bir yandan toplumun ihtiyaç duyduğu insan kaynağını yetiştirmek iken diğer yandan toplumu yönlendirecek aynı zamanda da devletine bağlı olan inançlı ve ahlaklı bireyler yetiştirmek olmuştur (Nazıroğlu, 2015).

2. Osmanlı Devleti Tanzimat Döneminden İtibaren Eğitim Müesseseleri ve Ahlak Eğitimi

2.1. Osmanlı Devleti tanzimat döneminden itibaren sıbyan mektepleri ve ahlak eğitimi

On yedinci yüzyıla kadar klasik dönem Osmanlı eğitim kurumları olan sıbyan mektepleri ve medreselerde dersler yukarıda bahsedildiği şekilde din ağırlıklı olup, devlet kontrolü olmaksızın serbest bir şekilde sağlanmaktaydı (Gündüz, 2023, s.60). Batılılaşma ve yenilik dönemlerinin başlangıcı olan 1773-1839 yıllarında batıdaki gelişmeleri yakalayabilmek ve askeri alandaki başarısızlıkları giderebilmek umuduyla Batı tarzında mektepler açılmaya başlanmıştır ki bunların başında askeri mektepler gelmektedir (Gündüz, 2023, s.128). Ayrıca 1829 yılından itibaren Avrupa'ya öğrenci gönderilmeye başlanarak bu kişilerin ülkeye geri döndüklerinde eğitim ve düşünce alanında önemli görevlerde bulunmaları sağlanmıştır (Meydan, 2017). Tüm bu yenileşme çabalarıyla birlikte yeni tarzda açılan kurumlarla eğitim öğretim bir devlet politikası kazanmaya başlamıştır (Pehlivan-Ağırakça, 2012). Ancak bu döneme gelene kadar bahsi geçen okullardaki geleneksel sistem varlığını devam ettirmiştir. Bu anlamda eğitim sistemi içindeki okulların başlıca dersini metin Kur'an-ı Kerim ve İlmihal oluşturmuştur (Gündüz, 2023, s.61; Tuğrul ve Çelik, 2022). Tanzimat dönemi itibariyle Sıbyan mekteplerinde Türkçe İnşa, Tuhfe-i Vehbi, Nuhbe Vehbi, Sübha-i Sıbyan, Birgivi'nin Risale'si

ve ahlak risaleleri okutulmaya başlanmıştır (Gündüz, 2023, s.62). Aynı zamanda öğrencilerin yaşlarına uygun olarak yazı yazma, okuma, aritmetik, dinler tarihi derslerinin verildiği de anlaşılmaktadır. Medreseler için bir hazırlık aşaması olan bu ilk eğitim kademesinde bahsedilen konulardaki temel bilgilerin yanı sıra matematik işlemleri de öğretilmiştir (Tuğrul ve Çelik, 2022).1846'da dört yıllık eğitim veren sıbyan mekteplerinde muhtasar ahlak-ı memduha risaleleri okutulmuştur. Sivil okullar için yazılan ilk ders kitabı olarak genellikle Sadık Rıfat Paşa'nın sıbyan mektepleri için hazırladığı *Ahlâk Risâlesi* (İstanbul, 1847) adlı eser kabul edilmektedir. Bahsi geçen ders kitapları arasındaki ahlak risaleleri sıbyan mekteplerine demirbaş olarak verilmiştir (Gündüz, 2023, s.62). Osmanlı Devleti klasik döneminde sıbyan mekteplerinde ahlak eğitiminin çoğunlukla İslam dini öğretileriyle birlikte verildiği belirli bir ders kitabının olmadığı bilinmektedir. Ancak Tanzimat dönemi itibariyle sıbyan mekteplerinde ahlak risalelerinin okutulduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nde eğitimin ilk kademesi sayılan günümüz okul öncesi ve ilköğretim düzeyine denk gelen sıbyan mekteplerinde ahlak eğitimine oldukça özen gösterilmiştir.

2.2. Osmanlı Devleti tanzimat döneminden itibaren diğer eğitim müesseseleri ve ahlak eğitimi

Tanzimat dönemi Osmanlı Devleti'nin modernleşme ve yenileşme sürecini ifade etmektedir. Bu anlamda 1839 yılı Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin siyasal ve hukuki alanda yenileşmesinin başlangıcını oluşturmaktadır (Bozkurt, 2015). Fermanın içeriğinde eğitim ile ilgili bir konuya değinilmemiştir. Ancak dönemin bazı devlet adamları toplumda reformun, aydın ve bilgili bireylerin yetiştirilmesiyle gerçekleştirilebileceğini savunmuşlardır. Dolayısıyla bu reform hareketlerini eğitim alanına da yönlendirmişlerdir (Başkan ve Çay, 2019). Bu dönemde askeri eğitime verilen önemin bir yansıması olarak da Harbiye mektebi gibi askeri okullar açılmıştır (Karataş, 2023). Bu dönemde askeri okulların yanı sıra Avrupa ülkelerinin eğitim sistemleri incelenerek modern anlamda yeni okullar da açılmaya başlamıştır (Karataş, 2023; Pehlivan-Ağırakça, 2012). Bu okullarda bilim ve teknoloji konularında eğitim verilmeye başlanmıştır. Batı tarzı okulların yanı sıra Batı dilleri ve Fransızca ile ilgili derslerin yer aldığı Mekteb-i Sultani gibi kurumlar da eğitim öğretime kazandırılmıştır (Karataş, 2023). Kuruldukları dönemde sıbyan mekteplerinin üzerinde bir ortaöğretim kurumu olan rüşdiyelerin Osmanlı Devleti öğretim basamağı konusunda eğitim tarihçilerinin farklı yaklaşımları olmuştur. Eğitim tarihçilerinin bir kısmı bu okulları ilköğretime, bir kısmı da ortaöğretime dahil etmişlerdir. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde rüşdiyelerin ilköğretimin ikinci kademesi olarak değerlendirilmesi bu mekteplerin yüksek ilkokullar olarak görülmesine neden olmuştur. Ancak başlangıçta bu okulların Darülfünuna, daha sonra da idadilere basamak olması nedeniyle rüşdiyelerin bir ortaöğretim kurumu olarak değerlendirilmesini sağlamıştır. "Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati" (1913) ile iptidai mekteplerle rüşdiyeler "Mekatib-i İbtidaiye-i Umumiye" adı altında birleşerek ilköğretime dahil edilmişlerdir. İlk zamanlarda ortaöğretim kademesi içinde bulunan bu okullar giderek ilköğretim kademesinde yerlerini almışlardır (Pehlivan-Ağırakça, 2012).

Tanzimat dönemi ile eğitim öğretimde sistem güncellemenin yanı sıra dönemin yenileşme ve batılılaşma çabaları ahlaki eğitimi de etkilemiştir. Bu anlamda ahlaki eğitim kaynaklarının sayısı artmış ve öğrencilere iletilmesine hız kazandırılmıştır. Bu durum Osmanlı arşiv taramasında rastlanan belge özetlerinin yılları ve ahlak eğitimine yönelik kaynak kayıtlarının sayısının fazla olmasından da anlaşılmaktadır.

2.3. Osmanlı Devleti tanzimat döneminden itibaren öğretmen okulları, bu okullardaki ahlak eğitimi ve öğretmenlerin ahlaki niteliği

Osmanlı döneminde devlet dairelerinde çalışacak kişilerin daha nitelikli olması amacıyla sıbyan mekteplerinde ıslah çalışmalarının yanı sıra sıbyan okullarının üstünde sınıf-ı sani okullarının yani rüşdiyelerin açılmasına karar verilmiştir (Kocaoğlu, 2024). Dönem içinde günümüz ortaöğretim kurumlarına denk gelen okulların (rüşdiyelerin) sayısının artması bu kurumlarda öğretmenlik yapacak kişilere olan ihtiyacı da arttırmıştır. Bu süreç de beraberinde özellikle İstanbul'da bu döneme kadar ülkenin öğretmen ihtiyacını karşılayan medreselerin dışında, öğretmen yetiştiren yeni bir kurumun açılması gerekliliğini oluşturmuştur. Bu kurum Osmanlı Dönemi'nde 16 Mart 1848 yılında Mekatib-i Umumiye Nazırı Kemal Efendi'nin gayretleriyle İstanbul Fatih'te, Darülmuallimin adıyla açılmıştır (Demirel, 2012). Türkiye'de eğitimin kurumsallaşması ve eğitim bilimlerinin önemi açısından Darülmuallimin'in açılması önemli bir basamak olmuştur (İnce ve Sağdıç, 2020). Rüşdiyelere öğretmen yetiştiren Darülmuallimin-i Rüşdi olarak isimlendirilen okulun öğretim süresi üç yıldır ve öğretim kadrosunu, ilk yıllarında, medrese kökenliler oluşturmaktadır. Her ne kadar medresenin etkisinden uzak olacak şekilde öğretmen yetiştirilmek istense de ilk yıllarında öğrenci kaynağı yine medreselerden olmuştur (Demirel, 2012). 1850 yılında Darülmallimin'in müdürlüğüne Ahmet Cevdet Efendi getirilmiş olup mektebi kısa zamanda ıslah ederek mektebe giriş ve imtihan usullerini belirlemiştir. Buna göre 1851 yılında uygulamaya konan usullere göre öğrenciler Darülmuallimin'e sınavla alınmaya başlanmıştır. Üç yıllık bir eğitim süresi olan bu kuruma girebilmek için öğrencilerin Arapça'dan Türkçe'ye çeviri yapabiliyor olmaları ve ahlaki olarak özenli davranışlar sergilemeleri, kötü hal ve hareketlerden kaçınmaları koşulları getirilmiştir. Mezunlarının göreve atanmalarında ise mezuniyet başarı derecelerinin önemsenmesi, bu dönemdeki öğretmen adaylarından hem ahlaki olarak üstün tavırlar sergilemeleri hem de akademik başarının önemsenmesi açısından dikkat çekicidir (Atanur-Başkan, Aydın ve Madden, 2006). 1 Eylül 1869 tarihine gelindiğinde Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile eğitim ve öğretime, ders süresi, öğrenci yaş sınırları, diplomaların düzenlenmesi gibi birçok yenilik getirilerek aynı zamanda okullar, yeniden ilk, orta ve yüksek olmak üzere üç kademe olarak düzenlenmiştir. Yenilenen bu üç kademe, Nizanname'de ilköğretim okullarını; sıbyan okulları, iptidaiyeler ve rüşdiye mektepleri oluşturacak şekilde; ortaöğretim kurumlarını, idadi ve sultani mektepleri olacak şekilde düzenlemiş; yükseköğretim kısmını ise âlî mektepler oluşturacak şekilde planlamıştır (Demirel, 2012; Pehlivan-Ağırakça, 2012). Nizamnameye göre âlî mektepler, Darülmuallimin, Darülmuallimat ile çeşitli fen ve sanayi mektepleri olarak açıklanmıştır (Demirel, 2012). Zaman içerisinde Darülmualliminler geliştirilerek ilk, orta ve liselere öğretmen yetiştiren kısımları içeren "Darülmuallimin-i Aliye" adlı kuruma dönüşmüştür. 1891 yılına gelindiğinde bu kurumun içerisinde yer alan Ali kısmı günümüz liselerine denk olan idadilere öğretmen yetiştiren bir yüksekokul haline getirilmiştir (Yıldırım ve Arhan, 2017). 1892 yılında yayınlanan talimatnamede ise iptidai mekteplerinde istihdam edilecek öğretmenlerin sınav sonucunda yeterliliklerini kanıtlamış olmaları ve iyi ahlak sahibi olmaları şartı yer almıştır (Erkol ve Kaya, 2023). 1876-1923 yıllarında ilk, orta ve lise düzeyinde eğitim veren mektepler ile yüksek tahsil, meslek ve ihtisas mektepleri eğitim hayatında varlığını devam ettirmiştir (Pehlivan-Ağırakça, 2012). Yüksek öğretmen okullarının temel taşı olan "Darülmuallimin-i Aliye" kurumu ise, Cumhuriyet dönemine kadar sıklıkla yapı değiştirmiş 1915'te şekillenen son haliyle Cumhuriyet'e devrolmuştur (Yıldırım ve Arhan, 2017). Darülmualliminler, 1924 yılında Muallim mektebi, 1935 yılında da Öğretmen Okulu adını almıştır (Başkan, Aydın ve

Madden, 2006). Ülkemizde öğretmenlik mesleğinin ilk yıllarına ve öğretmenlerin ahlaki niteliklerinin önemine dair Osmanlı dönemi arşiv belgeleri tarandığında öğretmenlerin ahlaki nitelikleri bağlamında eğitim tarihimize ışık tutacak önemli kayıtlara rastlanmıştır. Osmanlı dönemi arşiv kayıtları öğretmenlerin okullara tayin olmasında ahlaki niteliklerinin rolü, ahlak dersinden sınava tabi tutulmaları ve ahlaki nitelikleri üstün olan öğretmenlerin dönemin önemli nişanları ile ödüllendirilmesi gibi önemli başlıklarla aşağıda yer almaktadır (BOA, *MF. İBT,* 363/97; BOA, *MF.MKT,* 912/44). Osmanlı arşiv belgelerinde, Gelibolu İptidaisi muallimlerinden Süleyman Efendi'nin ahlak dersinden bir sınav belgesi olamamasından dolayı ahlak dersinden sınava tabi tutulacağı ve sınavdan başarılı bulunması sonucunda mekatib-i Rüşdiye saniliği için ehliyetname verileceği yer almaktadır[2]. Dolayısıyla, 1892 yılında yayınlanan talimatname sonrasında öğretmenlerin ahlak derslerinden sınava tabi tutulduğu anlaşılmaktadır.

Yine Osmanlı dönemi arşiv belgeleri ışığında, Darülfünun mezunu öğretmenler arasından liderlik yeteneği gelişmiş ve iyi ahlak sahibi olanların istihdam konusunda öne çıkarıldığı anlaşılmaktadır[3].

Osmanlı toplumunda bir öğretmen için şart koşulan niteliklerin en önemlileri özetlenecek olursa; iyi niyet, meslek sevgisi, sabır, hoşgörü, merhamet, şefkat, adalet, tutarlılık, iyimserlik, saygı şeklinde ifade edilebilir (Nazıroğlu, 2015). Günümüzde öğretmen yeterliliklerini belirleyen standartların profesyonel bir şekilde oluşturulup sistemleştirildiğini söyleyebiliriz. Bu anlamda ulusal ve uluslararası alanda mesleki yeterliliklerin ve etik standartların bir ortak çatı altında uygulamada olduğunu söyleyebiliriz. Bu anlamda Osmanlı dönemi incelendiğinde, hayata geçirilen düzenleme ve dönemin aydınlarının aktardıklarına dayanarak öğretmen yetiştirme konusunda karakter ve iyi ahlak beraberinde öğretmenlerin niteliklerine özen gösterildiğini ve belirli bir anlayışın bulunduğunu söylemek mümkündür (Nazıroğlu, 2015). Buradan hareketle Osmanlı dönemi öğretmen eğitiminde ahlaki değerlerin üst düzeyde önem taşıdığı sonucuna ulaşılmaktadır. Osmanlı dönemi İslam eğitimcileri ahlaki değerlere vurgu yaparak öğretmenliğin bu anlamda kişisel yeterlilik gerektiren bir meslek dalı olduğunu göstermişlerdir. Osmanlı dönemi öğretmenleri için medrese ya da mektepte öğrenciler arasında ayrım yapmamak, herhangi bir öğrenciyi mağdur etmemek ve öğrenciler arasında eşitliği gözeterek eğitim öğretim sürecini yönetmek önem taşımıştır. Dolayısıyla Osmanlı eğitimcileri için adalet ve eşitlik kavramlarını üstün bir değer olarak kabul ederek eğitim öğretim sürecini sürdürdükleri söylenebilmektedir (Nazıroğlu, 2015).

Bu anlamda Osmanlı Devleti arşiv belgeleri incelendiğinde yukarıda bahsi geçen özellikleri ile öne çıkan dönemin ahlak öğretmenlerinin bazı nişanlarla ödüllendirildiği anlaşılmaktadır. Bu duruma örnek olarak Mekteb-i Harbiyye-i Şahane ilm-i ahlak muallim muavini Yüzbaşı Fazıl Bey'e gümüş imtiyaz[4] madalyasının takdim edilmesi verilebilir[5].

Osmanlı ahlakçıları öğretmenin, ahlak terbiyesinin önemli bir unsur olması ve öğrencilerin ilk olarak öğretmenlerini taklit etmelerinden dolayı güzel ahlak sahibi olmaları gerektiğinin altını çizmişlerdir. Bu anlamda öğretmenlerin vazifesinin öncelikle öğrencilerinin

[2]BOA, *Maarif İbtidai, (MF. İBT),* 363/97.

[3]BOA, *Maarif Nezareti Mektubî Kalemi (MF.MKT),* 912/44.

[4]İmtiyaz madalyası, devletin verdiği görevleri başarıyla yerine getirenlere verilirdi. Ayrıntılı bilgi için Bk. Aslı Sağıroğlu Arslan, "Burdur Müzesi'ndeki Osmanlı İzleri: *Madalya ve Nişanlar", Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi 10*, (2024), 17.

[5]BOA, *İrade Taltifat Evrakı,* (*İ.TAL),* 323/1.

güzel ahlak sahibi olmalarını ve kendilerini tanımalarına yardımcı olmalarını sağlamak olduğunu ifade etmişlerdir (Kaya, 2012). Tüm bu eğitim öğretim sürecinde ise öğretmenin, öğrencisine tavsiye ettiği güzel vasıfları taşıması ve öğrencisini geleceğe güzel bir şekilde hazırlaması vurgulanmış ve eğitim öğretim süreçlerinde özellikle bu nokta dikkate alınmıştır. Osmanlı arşiv belgeleri öğretmenlerin ahlaki niteliği bakımından incelendiğinde ahlaki olarak zayıf kişilerin öğretmenlikten uzaklaştırıldığı anlaşılmaktadır. Örnek olarak Kız Saayi Mektebi muallimesinin hal ve hareketlerinden dolayı öğretmenlikten azledilmesi verilebilir[6]. Bunun yanı sıra Osmanlı toplumunda ahlaka verilen önemin bir yansıması olarak ahlak kongrelerine katılım sağlanmasına dair arşiv kaydına da rastlanmıştır[7].

YÖNTEM

Bu başlıkta araştırma modeli ve inceleme nesnesine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Araştırmanın Modeli

Araştırmada tarihsel araştırma yöntemi ve tarama yöntemi bir arada kullanılarak belirli bir dönemdeki eğitim sisteminin ilgili konu başlığı çerçevesinde niteliği betimlenmiştir. Bu anlamda çalışmada tarihsel araştırmaların bir gereği olarak ilgili dönemin dokümanları dikkatlice okunarak doküman analizi gerçekleştirilmiştir.

İnceleme Nesnesi

Osmanlı dönemine ait dokümanlar Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı "belge tarama sistemi" üzerinden gerçekleştirilmiştir. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri sekmesi üzerinden MF. Maarif Nezareti (Osmanlı döneminde eğitim işlerinden sorumlu birim) seçilerek "ahlak" kelimesinin taranması ile toplamda 944 arşiv belgesi kaydına erişilmiş olup detaylı bir tarama gerçekleştirilmiştir. Tarama sonucunda ahlak eğitimi, kitapları (kaynakları), öğretmenleri ve öğrencilerini içeren belgeler arasından araştırmada kullanılacak olanlar seçilmiştir. Bu inceleme ve seçim sonrasında Osmanlı arşiv kayıtlarından belirli bir sistematik oluşturulmuş ve yapılan literatür taraması eşliğinde çalışmada ilgili başlıklar altında örneklendirilmiştir.

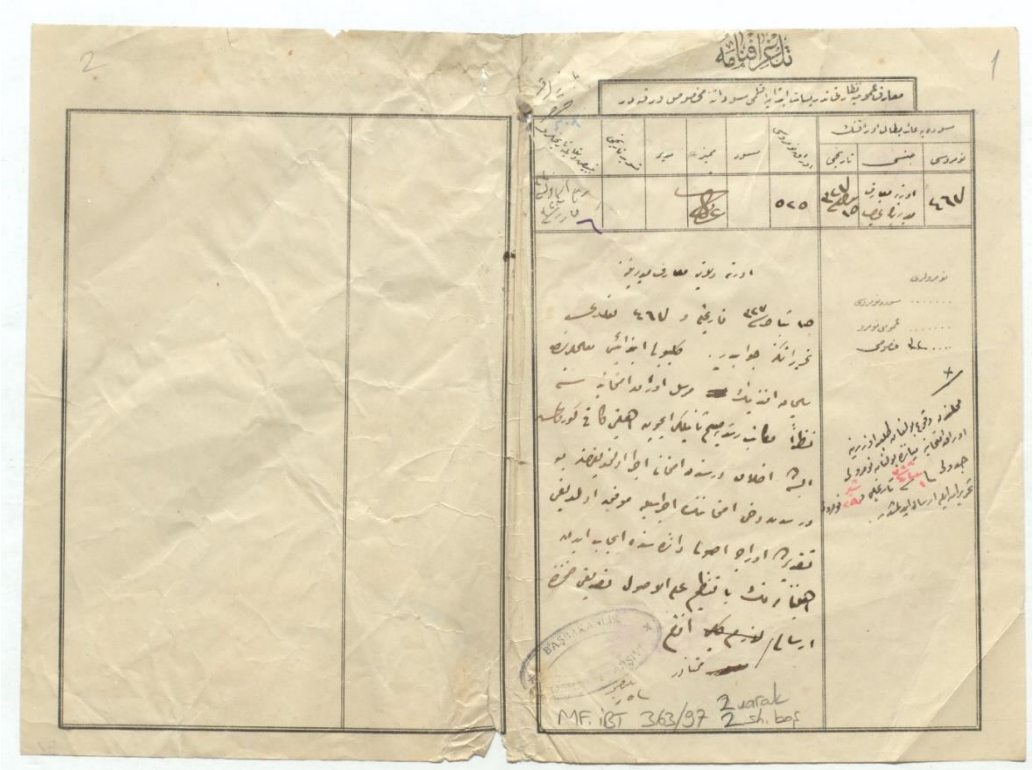
BULGULAR

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı "belge tarama sistemi" üzerinden gerçekleştirilen Osmanlı dönemine ait arşiv kayıtlarından elde edilen dökümanlar Osmanlı Türkçesinden transkripsiyon yapılarak incelenmiştir. İlgili belgelere aşağıda yer verilmektedir.

Belge 1: Gelibolu İbtidaisi Muallimi Süleyman Efendi'ye ahlak dersinden de başarılı olursa rüşdiye muallim-i saniliği için ehliyetname verileceği. (Miladi-1912)

[6]BOA, *MF. İBT*, 226/20.

[7]BOA, *Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)*, 74/35.

Osmanlı arşiv belgelerinde, Belge 1'de yer alan arşiv kaydı transkripsiyonu incelendiğinde öğretmenlerin ahlak derslerinden sınava tabi tutulduğu anlaşılmaktadır. Belge 1'in transkripsiyonu aşağıda yer almaktadır.

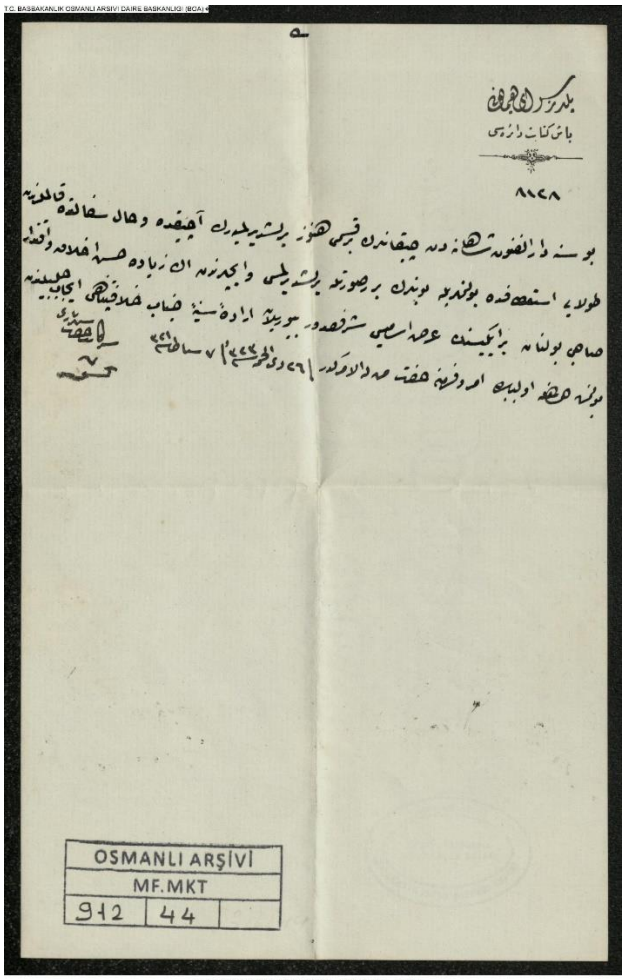
Belge 1 transkripsiyon:

Edirne Vilâyeti Ma'ârif Müdiriyetine

15 Şubat sene [1]327 tarihli ve 467 numaralı tahrîrâtınız cevâbıdır. Gelibolu İbtidâîsi mu'allimlerinden Süleyman Efendi'nin mürsel evrâk-ı imtihâniyesine nazaran mekâtib-i Rüşdiye sânîliği içün ehliyeti kâfî görülmüş ise de *Ahlak Dersi'nden imtihânı icrâ olunmadığından bu dersden dahî imtihânının icrâsıyla muvaffak olduğu takdîrde* oraca usûlü dâ'iresinde îcâb eden ehliyetnâmenin bi't-tanzîm ale'l-usûl takdîmi zımnında irsâli mütemennâdır efendim.

Derkenar: Mahallinden vukû' bulunan taleb üzerine evrâk-ı imtihâniye meyânında bulunan numrolu cedveli fî 1 Şubat sene 329 tarihli ve 29 numrolu tahrîrât ile irsâl edilmiştir.

Belge 2: Darulfünun mezunlarından hüsn-i ahlak ve iktidar sahibi olanlardan bazılarının isimlerinin bildirilmesi. (Miladi-1905)

MF.MKT.00912.00044.001

Osmanlı arşiv belgelerinde, Belge 2'de yer alan arşiv kaydı transkripsiyonu incelendiğinde Darülfünun mezunu öğretmenler arasından liderlik yeteneği gelişmiş ve iyi ahlak sahibi olanların istihdam konusunda öne çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Belge 2'nin transkripsiyonu aşağıda yer almaktadır.

Belge 2 transkripsiyon:

Yıldız Sarayı

Başkitâbet Dâ'iresi

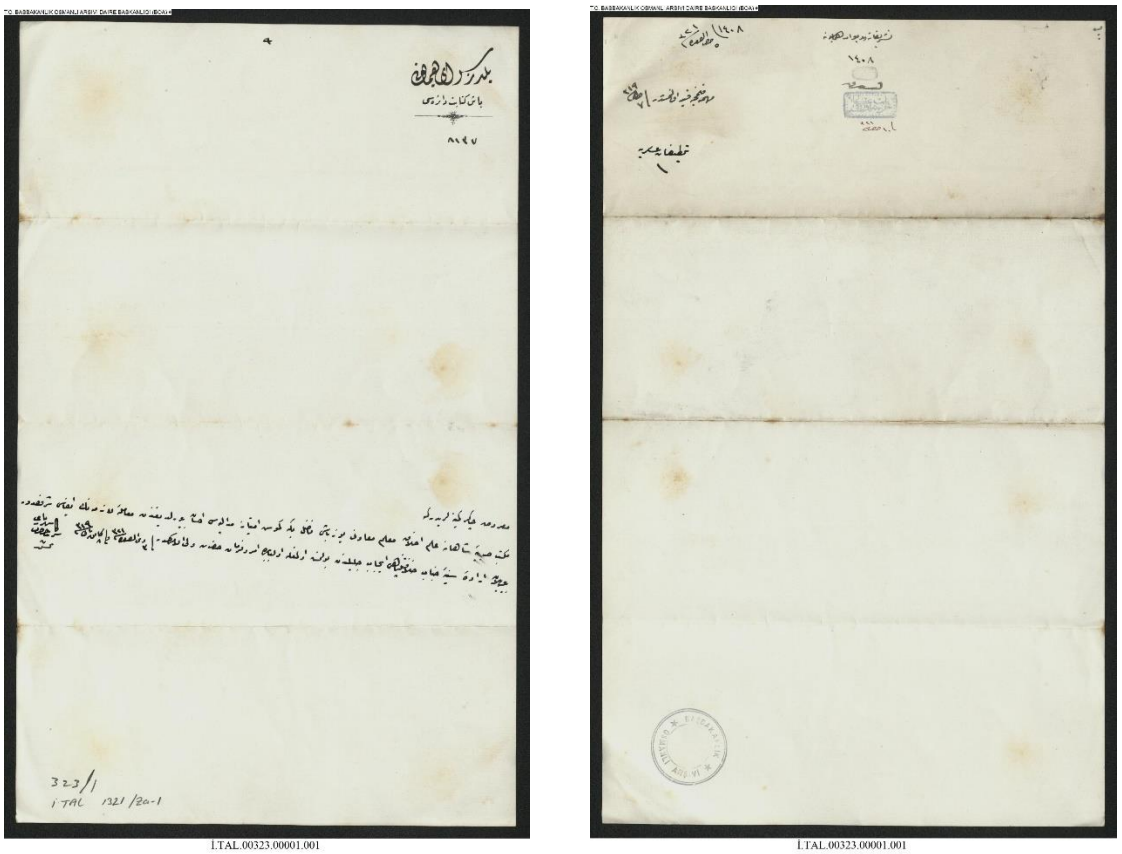
8128

Bu sene Dârülfünûn-ı Şâhâne'den çıkanların bir kısmı henüz yerleşdirilmeyerek açıkda ve hâl-i sefâletde kalmalarından dolayı isti'tâfda bulunmalarıyla bunların birer sûretle yerleştirilmesi ve içlerinden en ziyâde *hüsn-ı ahlâk ve iktidâr sâhibi bulunan bir ikisinin* arz-ı esâmîsi şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî îcâb-ı celîlinden bulunmuş olmağla olbâbda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir fî 26 Zilhicce sene [1]323/7 Şubat sene [1]321

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî bende Tahsin

MF.MKT.912/44

Belge 3: Mekteb-i Harbiye Ahlak Muallimi Yüzbaşı Fazıl Bey'e gümüş İmtiyaz Madalyasıitası. (Miladi-1903)

İ.TAL.00323.00001.001 İ.TAL.00323.00001.001

Osmanlı arşiv belgelerinde, Belge 3'te yer alan arşiv kaydı transkripsiyonu incelendiğinde kişisel özellikleriyle öne çıkan dönemin ahlak öğretmenlerinin bazı nişanlarla ödüllendirildiği anlaşılmaktadır. Belge 3'ün transkripsiyonu aşağıda yer almaktadır.

Belge 3 transkripsiyon:

Yıldız Saray-ı Hümâyûnu

Başkitâbet Dâ'iresi

8137

Ma'rûz-ı Çâker-i Kemîneleridir ki

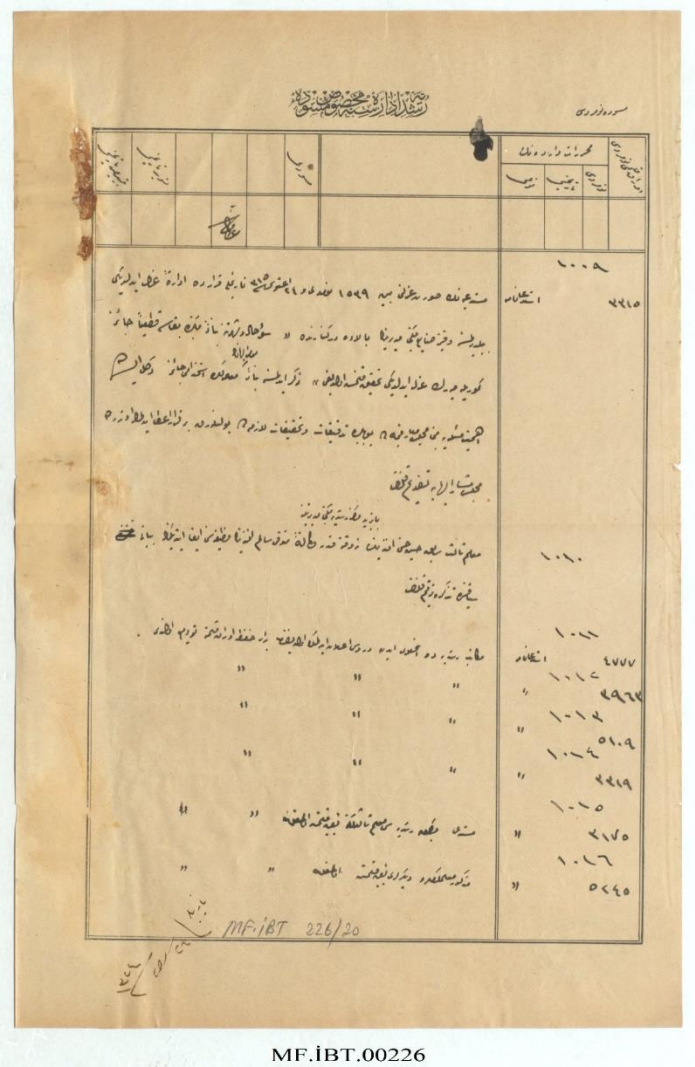
Mekteb-i Harbiyye-i Şâhâne ilm-i ahlâk mu'allim mu'âvini Yüzbaşı Fâzıl Bey'e gümüş imtiyâz madalyası ihsân buyurulduğundan mu'âmele-i lâzımenin îfâsı şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî îcâb-ı celîlinden olmağla olbâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fî 3 Zilka'de sene [1]1321 ve fî 8 Kânûnî Sânî sene [1]319

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî Bende Tahsin

İ.TAL 323/1

1 Za 1321

Belge 4: I- Kız Sanayi Mektebi Muallimeliği'nden kötü ahlak sahibi olduğu için azledilen şahsın muallimlikte istihdam edilmesinin caiz olmadığı. …(Miladi-1909)

Osmanlı arşiv belgelerinde, Belge 4'te yer alan arşiv kaydı transkripsiyonu incelendiğinde ahlaki olarak zayıf kişilerin öğretmenlikten uzaklaştırıldığı anlaşılmaktadır. Belge 4'ün transkripsiyonu aşağıda yer almaktadır.

Belge 4 transkripsiyon:

Teşrîfât-ı Dîvân-ı Hümâyûna

1408 1408/5 Zilka'de sene [1]321

Bâb-ı âlî

Hazîne-i Evrâkı

Fî 10 Za sene [1]321

Mühimme kalemince kayd olunmuşdur fî 7 Za sene [1]319

Taltîfât-ı Askeriyye

İ.TAL 323/1

Rüşdiye İdâresine Mahsûs Müsvedde

1009/3315 İstid'ânâme, müsted'iyyenin sûret-i azlini mübeyyin 1539 numrolu ve 24 Ağustos sene [1]315 tarihli karârda idâreten azl edildiği bildirilmesine ve *Kız Sanâyi*' *Mektebi müdîrinin bâlâda derkenârında "sû-i hâl ve şöhretine binâ'en mektebin bekâsı kat'iyyen câ'iz görülemeyerek azl edildiği tahkîk kılınmış olduğu" zikr edilmesine binâ'en mûmâileyhin mu'allimlikde istihdâmı câ'iz değil* ise de ehemmiyet-i mes'eleye mebnî Meclis-i Ma'ârifce'de bu bâbda tedkîkât ve tahkîkât-ı lâzimede bulunularak bir karâr i'tâ edilmek üzere meclis-i müşârun-ileyhâya takdîm kılındı

Bâyezid Merkez Rüşdiye Mektebi Müdüriyetine

Mu'allim-i sâlis sâbık Hüseyin Hüsnü Efendi'nin ne vakte kadar vekâleten müteveffâ Salim Efendi'nin vazîfesini îfâ ettiğinin beyânı siyâkında tezkire terkîm kılındı.

1011/4777 İstid'ânâme Mekâtib-i Rüşdiye'de inhilâl eden dürûsu i'lân edilmekde olduğundan berâ-yı hıfz evrâk kalemine tevdî' kılındı.

1012/3963 İstid'ânâme Mekâtib-i Rüşdiye'de inhilâl eden dürûsu i'lân edilmekde olduğundan berâ-yı hıfz evrâk kalemine tevdî' kılındı.

1013/5109 İstid'ânâme Mekâtib-i Rüşdiye'de inhilâl eden dürûsu i'lân edilmekde olduğundan berâ-yı hıfz evrâk kalemine tevdî' kılındı.

1014/3319 İstid'ânâme Mekâtib-i Rüşdiye'de inhilâl eden dürûsu i'lân edilmekde olduğundan berâ-yı hıfz evrâk kalemine tevdî' kılındı.

1015/3175 İstid'ânâme müsted'î beyin Rüsdiyesi mu'allim-i sâniliğine ta'yîn kılınmış olmağla berâ-yı hıfz evrâk kalemine tevdî' kılındı.

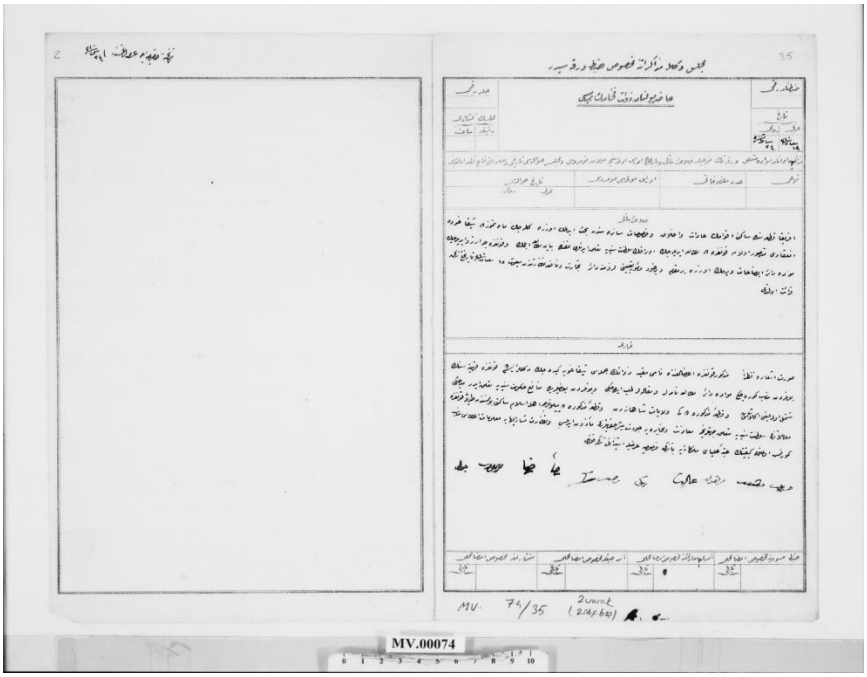
1016/5245 istid'ânâme mezkûr mu'allimliklerde diğerleri ta'yîn kılınmış olmağla berâ-yı hıfz evrâk kalemine tevdî' kılındı.

Yazıla

26 Şubat [1]324

MF. İBT 226/20

Belge 5: Afrika kıtasında sakin kavimlerin adet, ahlak ve bazı hususiyetlerinin incelenmesi sebebiyle Şikago'da yapılması kararlaştırılan kongreye Devlet-i Aliyye'yi temsilen Cevdet Paşa'nın gönderilmesi ve görüşülecek maddelerin belirlenmesi. (Miladi-1892)

Osmanlı arşiv belgelerinde, Belge 5'te yer alan arşiv kaydı transkripsiyonu incelendiğinde Osmanlı toplumunda ahlaka verilen önemin bir yansıması olarak ahlak kongrelerine katılım sağlandığı anlaşılmaktadır. Belge 5'in transkripsiyonu aşağıda yer almaktadır.

Belge 5 transkripsiyon:

Meclis-i Vükelâ Müzâkerâtına Mahsûs Zabıt Varakasıdır.

Hazır Bulunan Zevât-ı Fihâmın Esâmîsi

Hülâsa-i Me'âlî

Afrika kıt'asında sâkin akvâmın âdât ve *ahlâk* ve husûsât-ı sâ'iresinden bahs edilmek üzere gelecek mâh *Temmuz'da Şikago'da in'ikâdı mütesavver olan kongrede* mutâla'a edilecek evrâkın saltanat-ı seniyyeye ta'alluk edenleri hakkında beyân-ı mütâla'a eylemek ve kongrece arzu edilecek mevâdda dâ'ir îzâhât vermek üzre bir makâm veyâhûd me'mûr ta'yîni lüzûmuna dâ'ir Ticâret ve Nâfi'a Nezâreti'nden meb'ûs 15 Şaban sene [1]310 târihli tezkire kırâ'at olundu.

Karârı

Sûret-i iş'âra nazaran mezkûr kongre a'zâlığında nâmı mukayyed zevâtın cümlesi Şikago'ya gidecek değiller ise de kongre komitesinin bunlardan münâsib göreceği mevâdda dâ'ir mutâla'anâmeler ve makâleler taleb edeceği ve bunlardan ba'zıları da menâfi'-i hükûmet-i seniyyeye ta'alluk eder mebâhisi müştemil olacağı anlaşılmış ve kıt'a-i mezkûredeki vilâyât-ı şâhâneden ve kıt'a-i mezkûrede milyonlarca ehl-i İslâm sâkin bulunmasından dolayı kongre mu'âmelâtının saltanat-ı seniyyeye müte'allik cihetlerince mu'âvenet ve muhâbereye Cevdet Paşa Hazretlerinin me'zûn edilmesi ve nezâret-i müşârun-ileyhâya ma'lûmât i'tâsı münâsib görünmüş olmağla keyfiyetin atabe-i ulâyâ-yı mülûkâneye bâ-tezkire-i husûsiye arzıyla isti'zânı tezekkür kılındı.

[İmzalar]

Tarih: 19 Şaban sene [1]310/24 Şubat sene [1]308

Derkenar: Tezkire-i husûsiye ile arz olunmuşdur fî 24 Ş sene [1]310

MV. 74/35

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışmada Osmanlı döneminde ahlak eğitimi ve eğitmeninin nitelikleri Osmanlı arşiv belgeleri incelemesi eşliğinde aydınlatılmaya çalışılmıştır. Ahlaki eğitimin nasıl verildiğini anlayabilmek için öncelikle dönemin eğitim sistemi içindeki eğitim birimleri ve kademelerine değinilmiştir. Bu incelemeler sonucunda Osmanlıda eğitim sistemi, ders içerikleri ve öğretmen eğitimi ve görevlendirme süreçlerinin Tanzimat Fermanı'nın yayınlandığı 1839 yılı öncesi ve sonrasında büyük farklılıklar gösterdiği anlaşılmıştır. Bu doğrultuda çalışmada Tanzimat öncesi Klasik dönem ayrı, Tanzimat dönemi ayrı olarak ele alınmıştır. Osmanlı Klasik döneminde eğitim kurumları genel bir bakış ile incelendiğinde temelde sıbyan mektepleri, medreseler, enderun olmak üzere çeşitli cami, mescitler, namazgahlar, zaviyeler, tekkeler ve dergahlardan oluşmaktaydı. Bu dönemde ahlaki eğitim belirli bir ahlak dersi olmaksızın bazı hikayelerle öğrencilere aktarılmaktaydı. Bu eğitim birimlerinde güzel ahlaklı cami imamları, müezzinleri veya medrese mezunları öğretmenlik yapabilmekteydi. Bu dönemde öğrencilere benimsetilmeye çalışılan ahlaki nitelik dini temeller çerçevesinde öğrencilere verilmekteydi. 1839 yılı Tanzimat Fermanı ile modernleşme ve yenileşme sürecinin başladığı bu yıllara tanzimat dönemi denilmiştir. Bu dönem Osmanlı Devleti'nin siyasal ve hukuki alanda yenileşme sürecinin hızlandığı bir dönem olmasıyla eğitim alanında yapılan yeniliklerde de etkili olmuştur. Bu dönemde askeri okulların yanı sıra çeşitli sanayi ve öğretmen okulları açılmaya başlanmıştır. Bu yeniliklerin yanı sıra eğitim kademelerinde güncellemeye gidilerek sıbyan mektepleri ıslah edilmeye başlanmıştır. Islah edilen sıbyan mektepleri Cumhuriyet dönemine kadar varlığını sürdürmüştür. Bu anlamda sıbyan mektepleri ile aynı kademeyi temsil eden ilköğretim basamağı olarak iptdai mektepler açılmaya başlanmıştır. Tanzimat dönemiyle birlikte günümüz ilköğretim kademesine denk olan sıbyan mekteplerinde ahlak öğretileri belirli kitap ve risaleler ile verilmeye başlanmıştır. Sıbyan mekteplerinin bir üst basamağı olan rüşdiyeler ise Tanzimat dönemiyle birlikte ilköğretimin ikinci basamağı olarak güncellenmiş ve bu dönemde birçok rüşdiye okulu açılmıştır. Bu dönem ile güncellenen ve yeni açılan okul sayısının artması ahlak dersi kaynaklarının sayısının artmasına da neden

olmuştur. Tanzimat dönemi sonrasında İstanbul'da o döneme kadar öğretmen ihtiyacını karşılayan medreselerin dışında öğretmen yetiştiren kurumlara ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Bu durum okulların sayısının artması ile bu kurumlarda öğretmen istihdamına ihtiyaç duyulması ve batı tarzı eğitim sistemlerinin benimsenmesiyle bu doğrultuda yetişmiş bireyleri eğitmen olarak görevlendirme ihtiyacından doğmuştur. Bu doğrultuda 1848 yılına gelindiğinde Darülmuallimin adıyla bir öğretmen okulu açılmıştır. 1851 yılında yapılan ıslah çalışmaları ile bu kuruma giriş, sınav ile olacak şekilde güncellenmiştir. Üç yıllık bir eğitim süresi olan bu kuruma girebilmek için öğrencilerin Arapça'dan Türkçe'ye çeviri yapabiliyor olmaları ve ahlaki olarak özenli davranışlar sergilemeleri koşulları getirilmiştir. Osmanlı dönemi arşiv belgeleri bu anlamda incelendiğinde öğretmenlerin okullara tayin olma sürecinde ahlak dersinden sınava tabi tutuldukları, ahlaki nitelikleri yüksek olanların bazı nişanlarla ödüllendirildiği kayıtlara rastlanmıştır. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nde ahlaki eğitime oldukça önem verildiği ortaya çıkmaktadır. Klasik ve Tanzimat dönemlerinde de özen dikkat çekici bir boyuttadır. Tanzimat döneminde modernleşme ve yenileşme çabalarıyla birlikte ahlaki eğitimin belirli bir sistematiğe oturtulduğu söylenebilir. Klasik dönemde de Tanzimat döneminde de gerek literatür taramaları gerekse Osmanlı arşiv kayıtları ile ahlaki eğitimin üst düzeyde önemsendiği sonucu çıkmaktadır. Tanzimat dönemiyle birlikte daha sistemli ve nitelikli ahlaki eğitim verilmeye başlandığı söylenebilir. Bunda koşulların iyileştirilmesinin, öğretmen yetiştiren okulların açılmasının ve eğitimde bir üst seviyeye atlandığının etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Geçmişten günümüze ahlaki eğitime verilen önem aslında gelecek nesillere bırakılacak ahlaki mirasın bir hazırlığıdır. Gün geçtikçe yaşam koşulları değiştikçe ahlaki yozlaşmanın önüne geçebilmek ve her anlamda üstün niteliklerde bireyler yetiştirebilmek için ahlaki değerlere gereken önemin atfedilmesi gerekmektedir. Günümüze gelindiğinde değerler eğitimi, ahlaki eğitim, öğretmenler ve öğrenciler için uluslararası düzeyle etik ilkelerin oluşturulması tüm bu bahsedilen çabaların birer ürünüdür. Bu çalışma ile aslında geçmişte de günümüzde de ahlaki eğitime oldukça önem verildiği sonucu ortaya çıkmaktadır. İnsan hayatı boyunca gün be gün çevresel, kültürel koşullar değişerek yenilenmektedir. Bu yeniliklerin ve yaşam koşullarının değişmesi beraberinde bazı kültürel kırınımları veya kültürel anlamda yozlaşmayı getirme riski taşıyabilir. Bu durumun önüne geçebilmek için öncelikle ailede sonrasında temel eğitim ve diğer eğitim kademelerinde ahlaki değerlerle donatılmış bireyler yetiştirmek oldukça kıymetlidir. Günümüzde de etik ilkeleri mesleki etik kodları ve ahlaki standartları bu derece önemsememizin temel sebebi bu durumdur. Ahlaki değerlerle donatılmış bireyler yetiştirildikçe modern yaşamda etik ikilemlerle daha kolay başa çıkabilen, insan ilişkilerini daha kaliteli düzeyde yürütebilen, devlet politikalarında daha dürüst ve duyarlı yönetimin hakim kılındığı sistematikler oluşturulabilir.

KAYNAKÇA

Aşkın, D. (2017). Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde medrese eğitim sistemi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında eğitimin konjonktürel boyutu. *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 6*, 977-995.

Başkan, A., Ayhan-Aydın, G., & Madden, T. (2006). Türkiye'deki öğretmen yetiştirme sistemine karşılaştırmalı bir bakış. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 15, 35-42.*

Başkan, Ş. & Çay, A. M. (2019). Tanzimat dönemi Osmanlı eğitim sistemi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 12*, 176-187.

Becerikli, S. & Tangülü, Z. (2019). Prag uluslararası öğretmenler kongresi. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 7*, 111-121.

Bozkurt, E. (2015). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e örgün eğitim kurumlarında ahlâk eğitimi. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi 25,* 91-122.

Cevizci, A. (2002). *Etiğe giriş.* İstanbul: Paradigma Yayınları.

Çelik, A. (2007). Hatıralarla sıbyan mektepleri. *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi 27*, *125-135.*

Demirel, F. (2012). Osmanlı eğitim sisteminin modernleşmesi sürecinde hiyerarşi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 25*, 507-530.

Demirtaş, Z. (2007). Osmanlı'da sıbyan mektepleri ve ilköğretmen örgütlenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 17*, 173-183.

Erkol, H., & Kaya, Ö. Ş. (2023). Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyeti'ne: öğretmen istihdam politikalarının tarihsel seyri. *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi 6*, 1206-1221.

Gemici, N. (2019). Osmanlı Devleti'nde eğitim sistemi ve kurumları. *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi,* 47-57.

Gündüz, M. (2023). Türkiye'de ders kitapları tarihi. Ankara: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı.

Hızlı, M. (2008). Osmanlı medreselerinde okutulan dersler ve eserler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 17*, 25-46.

İnce, Z. & Sağdıç, M. (2020). Osmanlı'dan günümüze öğretmen okullarında coğrafya öğretmen eğitimi: İstanbul Darülmuallimîn'i (çapa öğretmen okulu) örneği. *Turkish Studies 15*, 263-282.

Karataş, B. (2023). 19. Yüzyıl İngiliz kadın seyyahların Osmanlı Devleti eğitim sistemine bakışı. *Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi 11*, 470-487.

Kaya, U. (2012). *1839-1923 tarihleri arasında Osmanlı'da ahlâk eğitimi.* Doktora Tezi: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kayhan, E., Aslan-Bağcı, Ö., & Erişen, Y. (2019). Sıbyan mektepleri ile okul öncesi öğretim programlarında değerler eğitimi. *İlköğretim Online 18*, 990-1013.

Kocaoğlu, B. (2024). Keskin Erkek Rüşdiye mektebi (1872-1913). *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi 11*(30), 413-438.

Meydan, H. (2017). Osmanlı son döneminden ahlak ve terbiye'ye iki farklı yaklaşım: Abdullah Şevket ve Mehmet Hazık'ın ahlak ve terbiye anlayışları üzerine bir karşılaştırma. *Tarih Okulu Dergisi (TOD) 10*, 1-22.

Nazıroğlu, B. (2015). Osmanlı'da öğretmenlik anlayışı üzerine bir değerlendirme. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 1*, 1-10.

Özekmekçi, M. M. (2022). II. Mahmut döneminde İstanbul'daki sıbyan mektepleri ve öğrenci sayıları. *Osmanlı Araştırmaları 60*, 139-178.

Özyalvaç, A. N. (2011). Bir müfettiş raporunda erken 20.yüzyıl İstanbul suriçi sıbyan mektepleri. *Türkiyat Mecmuası 21*, 345-373.

Pehlivan-Ağırakça, G. (2012). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e mekteplerde ahlâk eğitim ve öğretimi.* Doktora Tezi: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sağıroğlu-Arslan, A. (2024). Burdur Müzesi'ndeki Osmanlı izleri: madalya ve nişanlar. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi 10*, 15-38.

Tuğrul, M., & Çelik, M. (2022). Osmanlı Dönemi Saraybosna sıbyan mektepleri. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi 12*, 33-58.

Yazıbaşı, M. A. (2014). Klasik Osmanlı döneminden Cumhuriyet'e Osmanlı'da ahlâk eğitim ve öğretimi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi 3*, 761-780.

Yıldırım, O. & Arhan, S. (2017). Öğretmen yetiştirme programlarındaki ders ağırlıklarının karşılaştırılması. *Milli Eğitim Dergisi 213,* 197-218.

Yıldız, İ. (2010). Osmanlı'da medrese: işleyiş tarzı ve ortaya çıkan sorunlar. *Vakıflar Dergisi 33*, 125-139.

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, *İrade Taltifat Evrakı,* (*İ.TAL),* 323/1.

BOA, *Maarif İbtidai, (MF. İBT),* 363/97.

BOA, *Maarif Nezareti Mektubî Kalemi (MF.MKT),* 912/44.

BOA, *Meclis-i Vükela Mazbataları (MV),* 74/35.

BOA, *Maarif İbtidai, (MF. İBT),* 226/20.

Ekler

Ek 1. Osmanlı döneminde ahlak kongresine katılım sağlanmasına dair arşiv kaydı (BOA, MV, 74/35)

Teşekkür: Çalışmada yer verilen, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi kaynaklarının Osmanlı Türkçesinden çeviriyazısını hazırlayan **Prof. Dr. Rıfat Günalan**'a katkılarından dolayı teşekkürlerimi sunarım.